

тини не стосуються взаємин між народами, є нехристиянською і суперечить духові Євангелія. Саме з цих причин я звертаюся до Вас — впевнений, що не лише від свого імені — і кажу: простіть нам. На жаль, ні ми, ні ви ще до цього не дозріли, хоч, без сумніву, дозріваємо щодня і щороку.

Яцек КУРОНЬ

29 березня 2003 р.

ХВОРОБА ЄВРАЗІЙСТВА

Рефлексія російської самосвідомості в «альтернативній історії»

У 1990-х роках у Росії з'явилася велика кількість псевдонаукових творів з історії, в яких кардинально переосмислювалася як «традиційна» російська історія, так і історії інших народів (переважно тих, з якими росіянам доводилося інтенсивно контактувати). Належали ці твори не історикам-професіоналам, а переважно літераторам, журналістам, а також вченим, які займаються точними науками.

Не можна сказати, що це суто російське явище. Воно відоме під назвами «фольк-історі», «альтернативна історія» і часто розглядається як елемент культури постмодернізму. Для західних культур «фольк-історі» — це своєрідна «гра в бісер», прикладом чого є хоч би «Маятник Фуко» Умберто Еко. Для сучасної ж російської культури це явище досить «серйозне», що претендує передусім на «альтернативність».

«Альтернативна історія» в її «російській іпостасі» властива також культурам деяких пострадянських народів і часто відображає їхній комплекс національної неповноцінності. Симптоматично, що серед них першовідкривачами «альтернативної історії» ще за часів СРСР виявилися українці — нація, яка становила основну конкуренцію росіянам у Радянському Союзі. У 1972 році в Києві вийшов роман українського письменника Івана Білика «Меч Арея», в якому Україна V століття н. е. виступала як могутня імперія, а завойовник Аттила виявився... українцем. Звичайно, радянські чиновники не могли допустити такої крамоли. Роман зазнав різкої критики і фактично був заборонений; його навіть вилучили з бібліотек. На початку 1990-х років в Україні, особливо в перші роки незалежності, спостерігався справжній бум «фольк-історії». Тут українці знову випередили росіян. Утім, нині цей бум спав. Зараз в українському суспільстві переважає, швидше, скептицизм, а також іронія стосовно свого далекого минулого. Хоч досить популярними залишаються в Україні твори такого альтернативного історика, як Юрій Канигін.

Говорячи про неросійську «альтернативну історію» на пострадянському просторі, можна назвати творця фантастичної історії білоруського Середньовіччя М. Єрмаловича й особливо пантюріста М. Аджиева.

У Росії й зараз, на відміну від України, спостерігається бум «фольк-історії». Зовсім не випадково цей бум розпочався саме з середини 1990-х років. Розпад у 1991 році Радянського Союзу для багатьох росіян став шоком, страшною силою ударом по національних почуттях. Через кілька років Росія в основному освоїлася з новою для себе ситуацією і почала шукати відповіді на той виклик історії, який було кинуте їй.

Традиційна схема російської історії в основному створювалася в середині XVII століття і викладена в «Синописі», який виступав як підручник у школах Російської імперії до кінця XVIII століття. Ця схема була орієнтована на злиття

Попит — пропозиція... Книжки російських «альтернативників» на київській Петрівці

східнослов'янських народів (великороси, українці-малороси і білоруси фактично розглядалися як частини єдиного народу) і виводила початок історії імперії з Київської Русі. Вона в основному відповідала потребам росіян на етапі формування національної самосвідомості протягом XIX століття.

За роки радянської влади традиційна схема історії Росії не була змінена. Змінилися переважно термінологія і деякі акценти. І все ж лютнева і жовтнева революції 1917 року, а також наступні події (насамперед братовбивча громадянська війна) примусили російських інтелектуалів по-новому подивитися на минуле своєї батьківщини. Прийшло усвідомлення того, що Росія — це не «Європа», а швидше «Азія». Тут доречно пригадати хоч би

відомого російського поета Олександра Блока, який в одному зі своїх віршів виклав цю ідею образно й одночасно гранично чітко: «да, скифы мы, да, азиаты мы с раскосыми и жадными очами».

Серед частини російських інтелектуалів (переважно емігрантів) популярною стає євразійська теорія, яка пов'язувала минуле і майбутнє Росії не стільки з «Європою», скільки з «Азією». Євразійці створювали свою власну схему російської історії, яка виявилася альтернативною традиційній схемі. Тут цікаво зазначити, що ідею євразійства росіян використовувала і нерадянська українська історіографія. Передусім це стосується історика і політолога В'ячеслава Липинського, який вважає росіян, зокрема більшовиків, нащадками азіатів-номадів.

У Радянському Союзі за часів сталінізму, коли навіть незначний відхід від офіційної версії міг мати для вченого найтяжчі наслідки, євразійство не могло знайти помітного відображення як у науковій радянській історіографії, так і в популярній літературі. Ситуація змінилася у постсталінський період, зокрема в «епоху застою». Тоді набувають певного поширення погляди історика та етнолога Льва Гумільова, який вважав предтечами росіян не тільки слов'ян, але й тюрків-татар. «Монголо-татарське нашествя», що розглядається в традиційній російській історіографії однозначно зі знаком мінус, Л. Гумільов швидше розглядає зі знаком плюс. Заради справедливості слід зауважити, що його погляди стають надзвичайно популярними в Росії на початку 1990-х років, а історичні твори талановитого письменника перетворилися на своєрідні бестселери. Їх можна вважати предтечами сучасної російської «альтернативної історії».

По-перше, це позначається в ідейному аспекті. Значна частина творців «фольк-хісторі» експлуатує євразійську ідею. Саме ця ідея дає їм можливість обґрунтовувати думки про «унікальність», а заодно і про «велич» Росії. По-друге, незважаючи на високу наукову кваліфікацію, монографії Л. Гумільова важко назвати «класичними» науковими творами. Скоріше, ми маємо справу зі своєрідною історичною белетристикою.

Хоч усе це подається з посиланнями на численні джерела. Однак Л. Гумільов прагне «обійняти неосяжне», звертається до широких проблем, при цьому допускаючи занадто вільну інтерпретацію і, час від часу, посилається на «вторинні» джерела або джерела вельми сумнівного характеру. По-третє, монографії адепта євразійської теорії, на відміну від «класичних» наукових праць з історії, читаються надзвичайно легко і позитивно сприймаються нефахівцями. Далеко не останню роль тут відіграють яскраві сюжети, інтрига, про що йшлося вище.

Усі ці названі моменти характерні і для творів сучасних російських «альтернативників». Щоправда, останні, як правило, не маючи необхідної наукової кваліфікації, вільні у своїх інтерпретаціях і концепціях. Їхнім творам властиві певні загальні елементи.

По-перше, це «невідомі джерела» або «правильна» інтерпретація вже відомих джерел, що, власне, і дає можливість відкрити «таємниці старовини». По-друге, створення образу ворога, який не давав можливості розкрити ці «таємниці». Ворог цей, звичайно, розглядається виключно як антиросійська сила. По-третє, відтворення на основі розгаданих таємниць «справжньої історії», що є одночасно історією величі Росії.

Зараз «альтернативна історія» в Росії перетворилася на своєрідний пласт культури, на який неможливо не зважати. У цьому напрямі працює багато авторів, які представляють різні течії. Імена багатьох з них відомі широкому загалу — В. Щербаков, О. Бушков, В. Кандиба та інші. Але особливої популярності набули А. Фоменко і Г. Носовський. Їхня «творчість» стала важливим чинником впливу на масове уявлення про минуле в Росії, на історичну белетристику і навіть на програми навчальних закладів. Деякі дослідники з тривогою пишуть про це явище: «Сейчас мир фольк-хистори разросся и зажил своей отдельной жизнью. В нем существуют собственные авторитеты, герои и гении. Одни авторы с уважением цитируют других, ссылки на одни фольк-исторические труды пере-

кочевывают в другие... Мир монстров живет полной жизнью, пародируя жизнь серьезной науки», — відзначає Г. Єлисеєв.

Я далекий від того, щоб безапеляційно вважати «альтернативну історію» в Росії лише пародією науки. Вона передусім є вираженням російської національної самосвідомості в умовах пострадянського періоду. Саме це значною мірою пояснює її надзвичайну популярність. Спробую продемонструвати висловлену думку на прикладі творів найбільш популярних зараз у Росії «альтернативників» Фоменка і Носовського. Тільки в 1990-ті роки ними було опубліковано близько 20 книг, загальний обсяг яких перевищує 10 тисяч сторінок (!). Причому ці книги виходили досить значними накладками і в цьому плані могли повною мірою конкурувати і з популярними художніми творами. Концепція вказаних авторів відома зараз під назвою «нова хронологія». Вона викликала широкий суспільний резонанс. Їй також відводиться багато місця на сайтах інтернету. Має вона велику кількість послідовників.

Оригінальність концепції Фоменка і Носовського не тільки в тому, що вони проводять всебічну ревізію загальновідомих історичних джерел. Ці автори здійснили «революційне» хронологічне зміщення подій, що дозволило дійти надзвичайно своєрідних висновків. На перший погляд, такі висновки можуть здатися тонкою постмодерністською іронією. Але подаються «факти» цілком серйозно і з посиланнями на численні джерела, а також математичні дослідження, які, звичайно, не можуть братися під сумнів. Ми не збираємось розглядати методи авторів «нової хронології». З цього приводу вже існує багато літератури. Нам здається, що методи зовсім не визначають суть цієї концепції, як це намагаються подати нам її автори. Методи (часто спекулятивні) потрібні вказаним авторам для обґрунтування суперпатріотичної історії Росії в душі євразійства.

Якщо відкинути окремих нюанс, то суть «нової хронології» у наступному. У XIII—XIV століттях відбувалася консолідація так званої Великої Монгольської Імперії, центром якої

виступали етнічні російські землі: «...центром Імперії був Великий Новгород — область навколо міст Ярославль, Кострома (інша її назва в ті часи — Хорезм), Ростов, Переяславль, Молога, Володимир, Суздаль. Москву було засновано на місці Куликовської битви Дмитром Донським, він же хан Тохтамиш. Цілком виправдано, що на гербі Москви зображено святого Георгія — Чингісхана...» (Носовський, Фоменко. «Новая хронология Руси»). Внаслідок завоювання, яке автори «нової хронології» іменують слов'яно-тюркським, Русь-Орда (власне Імперія) розширила свою владу на величезні території. Ця держава включала, крім території колишнього СРСР, також Китай, Індію, Іран, Ірак, Туреччину, Європу, Єгипет і навіть Америку, тобто була супердержавою давнього часу. Саме ця держава сприяла розвитку християнства. Творці «нової хронології» переносять Різдво Христове на XI століття, а появу мусульманства — на XVI століття. Після падіння Константинополя 29 травня 1453 року в Імперії виник другий центр — Стамбул, оскільки управляти з одного центру такою великою державою було неможливо. «...Русь і Туреччина, — вважають автори, — до кінця XVI ст. були двома частинами однієї могутньої держави-імперії, яка контролювала практично всю Євразію і більшу частину Америки» (Фоменко, Носовський. «Реконструкция всеобщей истории: Новая хронология»). При цьому творці нової теорії здійснили «зміщення» історичних персонажів. Наприклад, Чингісхан — він же одночасно князь Георгій Данилович, Рюрик, Юрій Долгорукий; Ярослав Мудрий — він же Батий (козацький Батько), Іван Калита, пресвітер Іоанн тощо. «Термін «він же», — пояснюють автори, — означає тут, що одна і та ж людина відображена у нинішній версії історії під різними іменами і в різні часи» («Новая хронология Руси»).

Для чого і кому потрібні такі, м'яко кажучи, ризиковані побудови? Вони свідчать: російська національна самосвідомість, яка переважно була і залишається імперською, не може змиритися з такою реальністю сьогодення, як розвал

СРСР — імперії і супердержави. Єдиною втіхою для нього залишається пошук «імперської величі» в далекому, і не дуже, минулому. Однак ні СРСР, ні навіть царська Росія не можуть бути благодатним матеріалом для створення міфу про таку «велич» для сучасних росіян. Тому Фоменко і Носовський створюють вимишлену російську імперію-супердержаву епохи Середньовіччя і тим самим намагаються «придушити» комплекс національної неповноцінності у співвітчизників.

Утім, виникає закономірне запитання, чому ж до появи «нової хронології» ніхто з істориків не знав про таке «блискуче» минуле Росії? Відповідь до простого банальна — в усьому винні вороги-іноземці, передусім західноєвропейські історики-німці Г. З. Баєр, Г. Ф. Міллер і А. Л. Шльоцер, які в XVIII столітті сфальсифікували справжню історію, щоб не дати росіянам відродити свою країну. «Вони, — вважає А. Фоменко, — як ніхто інший, розуміли, що пам'ять ця — основа основ майбутнього відродження країни. Етичного відродження, яке було надзвичайно небезпечне для іноземців-можновладців. А тому головною проблемою для них було відрубати історичне коріння у могутнього стовбура Держави Російської, що бурхливо розвивається. Як дерево не може жити без коріння, так і країна, якою б великою вона не була, не може нормально розвиватися, не маючи свого, тільки їй властивого героїчного минулого, звідки черпає вона сили і мудрість для подальшого руху вперед. Якими б тупими не були лакузи-іноземці, котрі опинилися біля російського трону, але цю істину вони засвоїли твердо».

Звісно ж, «альтернативну історію» в сучасній Росії, як і в інших пострадянських державах, назвати нормальним явищем проблематично. Швидше, це — плід хворої національної самосвідомості. На цю хворобу страждають не тільки російські «дослідники». І цей плід, на жаль, має непогану перспективу.

Петро КРАЛЮК

19 квітня 2003 р.